

ปัญหาและแนวทางแก้ไขการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรม
ตามพระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. 2558: กรณีศึกษาจังหวัดเลย
Problems and Solutions Concerning the Right of Access to Justice Fund
under Justice Fund Act B.E. 2558: Case Study of Loei Province

ดวงพร บุญเลี้ยง¹

Duangporn Boonliang¹

Corresponding author's E-mail: Somsom2527@gmail.com¹

(Received: March 11, 2020; Revised: June 2, 2020; Accepted: July 20, 2020)

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง ปัญหาและแนวทางแก้ไขการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมตามพระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. 2558: กรณีศึกษาจังหวัดเลย มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อศึกษาปัญหาการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่จังหวัดเลย และศึกษาแนวทางการพัฒนาการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่จังหวัดเลยให้มากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยได้กำหนดระเบียบวิธีวิจัยโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ส่วนกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ กลุ่มผู้ที่ได้รับความช่วยเหลือและผู้ที่ได้รับการปฏิเสธการช่วยเหลือจากกองทุนยุติธรรมในพื้นที่จังหวัดเลย จำนวน 9 ราย โดยการเลือกกลุ่มตัวอย่างใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) การนำเสนอข้อมูลใช้วิธีพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่า ปัญหาการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่จังหวัดเลย มีหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเกี่ยวกับบุคลากรผู้ปฏิบัติหน้าที่ ปัญหาเกี่ยวกับลักษณะคดีที่มีความเฉพาะด้าน ปัญหาเกี่ยวกับการตัดสินใจยื่นคำขอรับความช่วยเหลือก่อนการพิจารณาพิพากษาของศาล ปัญหาการพิจารณาให้ความช่วยเหลือแบบกลุ่ม ปัญหาเกี่ยวกับอำนาจในการพิจารณาของคณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัด และปัญหาในการรับรู้ข้อมูลที่จะเข้าถึงบริการของกองทุนยุติธรรม จากปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเสนอแนวทางการแก้ไขและการพัฒนาให้ประชาชนเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมมากยิ่งขึ้น เริ่มต้นจากกองทุนยุติธรรมจะต้องมีโครงสร้างการบริหารที่ชัดเจนโดยเฉพาะในระดับจังหวัด นอกจากนี้จะต้องกำหนดคุณสมบัติที่เหมาะสมของคณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัด กำหนดหลักการสำคัญในการใช้ดุลยพินิจของผู้พิจารณาให้ความช่วยเหลือ กำหนดแนวทางในการให้ความช่วยเหลือแบบกลุ่ม และเพิ่มอำนาจในการพิจารณาของคณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัด

คำสำคัญ: การเข้าถึงสิทธิ การบริหารงานยุติธรรม กองทุนยุติธรรม

Abstract

This study under the topic of Problems and Solutions Regarding the Access to Justice Fund under Justice Fund Act B.E. 2558: Case Study of Loei Province aims to investigate the problems of access to Justice

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชานิติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

¹ Lecturer, Laws Program, Faculty of Humanities and Social Sciences, Loei Rajabhat University

Fund of people residing in Loei Province and to explore the approach for the enhancement of access to Justice Fund for people living in Loei Province. The method used in this study is qualitative research. The sample collected in this study is a group of persons being granted to receive the assistance and a group of persons being denied to receive the assistance from the Justice Fund in Loei Province area totaling 9 persons based on purposive sampling. The study is presented by means of analytic description.

The results of the study reveal that there are many problems in respect of access to Justice Fund of people residing in Loei Province including the personnel who is the person-in-charge, nature of the case which is quite specific, the determination of the applicants who apply for the assistance before the court's decision, the consideration of group assistance, the power of the provincial assistance provision subcommittee and the information awareness relating to the access to Justice Fund. According to the mentioned problems, the approach for solving and enhancing the access to Justice Fund are demonstrated by revising the administrative structure of the Justice Fund to be more obvious, requiring the appropriate qualifications of the provincial assistance subcommittee, establishing the essential principle for applying discretion to the decision-maker who grants the assistance, laying down the guideline for providing group assistance and empowering the provincial assistance subcommittee.

Keywords: access to the rights, administration of justice, justice fund

ความเป็นมาของปัญหา

“คุณมีไว้ซึ่งคนจน” เป็นคำกล่าวที่สะท้อนให้เห็นถึง การเสียสละกระบวนการยุติธรรมของประเทศไทย ทำให้หน่วยงานต่างๆ โดยเฉพาะหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมจะต้องหาแนวทางแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น วิธีการหนึ่งที่จะช่วยแก้ปัญหานั้น คือ การจัดตั้งกองทุนยุติธรรม เพื่อเอื้อประโยชน์ให้ประชาชนได้เข้าถึงความยุติธรรมได้มากขึ้น

กองทุนยุติธรรมจึงได้ก่อตั้งขึ้นโดยสำนักงานกิจการยุติธรรม กระทรวงยุติธรรม และได้รับการสนับสนุนเงินงบประมาณครั้งแรกตามพระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่ายประจำปี พ.ศ. 2549 ต่อมาในปี พ.ศ. 2553 ได้ถ่ายโอนงานกองทุนยุติธรรมจากสำนักงานกิจการยุติธรรมไปยัง กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้มีการสนับสนุน

เงินและค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือประชาชนในด้านกฎหมาย ไม่ว่าจะเป็นการฟ้องคดี การดำเนินคดีหรือการบังคับคดี การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของผู้ได้รับความเดือดร้อน หรือไม่ได้รับความเป็นธรรม หรือการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ รวมถึงผู้ที่กระทำการใดๆ เพื่อปกป้อง คุ้มครอง หรือรักษาทรัพยากรธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อม (สำนักงานกองทุนยุติธรรม, 2559) การสนับสนุนเงินหรือค่าใช้จ่ายจากกองทุนยุติธรรมดังกล่าวมานั้น เกิดจากแนวคิดที่สำคัญ คือ ช่วยเหลือประชาชนผู้ยากไร้เดือดร้อนและไม่ได้รับความเป็นธรรมให้เข้าถึงกระบวนการยุติธรรมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

ในปัจจุบัน กองทุนยุติธรรมได้สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม มีฐานะเป็นนิติบุคคล โดยมี

วัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนสำหรับใช้จ่ายเกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือประชาชนในการดำเนินคดี การขอลปล่อยชั่วคราวผู้ต้องหาหรือจำเลย การดูแลละเมิดสิทธิมนุษยชน และการให้ความรู้ทางกฎหมายแก่ประชาชน พิจารณาตามมาตรา 5 แห่งพระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. 2558

กองทุนยุติธรรมมีการดำเนินงานในสองระดับ คือ กองทุนยุติธรรมในระดับประเทศ และกองทุนยุติธรรมระดับจังหวัด

ในส่วนการดำเนินงานของกองทุนยุติธรรมระดับจังหวัดเกิดขึ้นเนื่องจากกระทรวงยุติธรรมตระหนักว่าผู้ยากไร้หรือคนยากจนในชนบทจำนวนมากยังไม่ได้รับการช่วยเหลือทางกฎหมายตามระเบียบกระทรวงยุติธรรมว่าด้วยกองทุนยุติธรรมฯ อย่างรวดเร็วหรือทันทั่วถึงที่เพราะต้องรอการพิจารณาให้ความช่วยเหลือจากส่วนกลาง ซึ่งเดิมกระทรวงยุติธรรมได้เสนอให้มีสำนักงานในภูมิภาคที่เรียกว่า “สำนักงานยุติธรรมจังหวัด” เพื่อทำหน้าที่ประสานงานกระทรวงยุติธรรมในส่วนภูมิภาค แต่สำนักงาน ก.พ. และสำนักงาน ก.พ.ร. ยังไม่ได้กำหนดรับรองให้สำนักงานยุติธรรมจังหวัดมีฐานะเป็นส่วนราชการตามกฎหมาย แบ่งส่วนราชการสำนักปลัดกระทรวงยุติธรรม จึงมีผลให้ผู้อำนวยการสำนักงานยุติธรรมจังหวัดมิได้มีฐานะเป็นหัวหน้าส่วนราชการตามกฎหมายด้วย เมื่อกระทรวงยุติธรรมไม่มีส่วนราชการในส่วนภูมิภาคที่จะอำนวยการให้ความช่วยเหลือประชาชน จึงต้องให้เจ้าหน้าที่กองทุนยุติธรรมชุมชนซึ่งเป็นหน่วยงานภายในของสำนักปลัดกระทรวงยุติธรรมไปดำเนินการประสานงานและช่วยเหลือประชาชนในส่วนภูมิภาค ส่วนในจังหวัดที่ยังไม่มีเจ้าหน้าที่ยุติธรรมไปดูแล กระทรวงยุติธรรมได้มอบหมายให้เจ้าหน้าที่จากราชการส่วนกลางของกระทรวงยุติธรรมที่ปฏิบัติงานในส่วนภูมิภาค เช่น ผู้อำนวยการเรือนจำประจำจังหวัดกรมราชทัณฑ์

ผู้อำนวยการคุมประพฤติประจำจังหวัดของกรมคุมประพฤติ ผู้อำนวยการสำนักงานบังคับคดีประจำจังหวัดของกรมบังคับคดี เข้าทำงานในส่วนนี้ด้วย (สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, 2558)

โครงสร้างการบริหารของกองทุนยุติธรรมในระดับจังหวัด ประกอบด้วยสองส่วนสำคัญ คือ คณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัด และสำนักงานยุติธรรมจังหวัด

คณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัดประกอบด้วยบุคคลตามคำสั่งคณะกรรมการกองทุนยุติธรรมที่ 2/2559 เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัด ประกอบด้วยผู้ว่าราชการจังหวัดหรือรองผู้ว่าราชการจังหวัด ที่ได้รับมอบหมาย เป็นประธานอนุกรรมการ ส่วนอนุกรรมการก็จะประกอบด้วยบุคคลจากหลายหน่วยงาน ไม่ว่าจะเป็นอัยการจังหวัดคุ้มครองสิทธิและช่วยเหลือทางกฎหมายและการบังคับคดีจังหวัด หรือผู้แทนปลัดจังหวัด หรือผู้แทนท้องถิ่นจังหวัด หรือผู้แทนผู้บังคับการตำรวจภูธรจังหวัด หรือผู้แทนคลังจังหวัด หรือผู้แทนผู้ทรงคุณวุฒิที่ประธานอนุกรรมการคัดเลือกผู้แทนเครือข่ายยุติธรรมชุมชนที่ยุติธรรมจังหวัดคัดเลือกยุติธรรมจังหวัด ซึ่งทำหน้าที่เป็นอนุกรรมการและเลขานุการ และเจ้าหน้าที่ประจำสำนักงานยุติธรรมจังหวัดที่ยุติธรรมจังหวัดมอบหมาย จำนวน 2 คน เป็นอนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ คณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัดมีอำนาจหน้าที่พิจารณาให้ความช่วยเหลือผู้ยื่นคำขอจากกองทุนเฉพาะกรณีการให้ค่าใช้จ่ายในการช่วยเหลือประชาชนในการดำเนินคดีและการขอลปล่อยชั่วคราวผู้ต้องหาหรือจำเลยตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่คณะกรรมการกำหนด และให้หัวหน้าหน่วยงานในจังหวัดที่สังกัดกระทรวงยุติธรรมซึ่งได้รับมอบหมายตามมาตรา 12

ทำหน้าที่เป็นอนุกรรมการและเลขานุการ คณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัด และให้เลขานุการคณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัดรายงานผลการพิจารณาให้ความช่วยเหลือต่อคณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือ เพื่อยุติรายงานต่อคณะกรรมการ ตามมาตรา 20 วรรคสอง (มาตรา 21)

ส่วนสำนักงานยุติธรรมจังหวัดนั้น ปลัดกระทรวงยุติธรรมมอบหมายให้หน่วยงานในจังหวัดที่สังกัดกระทรวงยุติธรรมทำหน้าที่เกี่ยวกับงานธุรการให้กับกองทุนสำหรับเขตอื่นที่ไม่ใช่กรุงเทพมหานคร ดังนั้น จึงมอบหมายให้สำนักงานยุติธรรมจังหวัดในจังหวัดใดทำหน้าที่เกี่ยวกับงานธุรการให้กับกองทุนยุติธรรมสำหรับเขตจังหวัดนั้น ตามคำสั่งสำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม ที่ 252/2559 เรื่องการมอบหมายให้หน่วยงานในจังหวัดที่สังกัดกระทรวงยุติธรรมทำหน้าที่เกี่ยวกับงานธุรการให้กับกองทุนสำหรับเขตจังหวัดอื่นที่ไม่ใช่กรุงเทพมหานคร โดยอาศัยอำนาจตามมาตรา 12 แห่งพระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. 2558

กฎหมาย ระเบียบ ประกาศ ในส่วนที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับกองทุนยุติธรรมในระดับจังหวัด ได้แก่ พระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. 2558 ระเบียบคณะกรรมการกองทุนยุติธรรมว่าด้วยหลักเกณฑ์วิธีการ และเงื่อนไขในการช่วยเหลือประชาชนในการดำเนินคดี พ.ศ. 2559 ประกาศคณะกรรมการกองทุนยุติธรรมเรื่อง หลักเกณฑ์ เงื่อนไข และอัตราการให้ความช่วยเหลือในการดำเนินคดีจากกองทุนยุติธรรม และระเบียบคณะกรรมการกองทุนยุติธรรมว่าด้วยหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขในการขอลดค่าธรรมเนียมผู้ต้องหาหรือจำเลย พ.ศ. 2559

การดำเนินการของกองทุนยุติธรรมที่ผ่านมา มีปัญหาและอุปสรรค ไม่ว่าจะเป็นด้านงบประมาณ

ซึ่งได้รับงบประมาณไม่เพียงพอ โดยมีรายได้จากงบประมาณที่รัฐจัดสรรให้ในแต่ละปีและเงินที่หมุนเวียนกลับคืนกองทุนเพียงแหล่งเดียว นอกจากนี้ในด้านกฎหมาย กองทุนยุติธรรมไม่มีฐานะเป็นนิติบุคคล จึงไม่สามารถทำนิติกรรม สัญญา หรือดำเนินการเกี่ยวกับภาระผูกพันของกองทุน อีกทั้งในด้านแหล่งรายได้ กองทุนยุติธรรมต้องมีแหล่งที่มาของรายได้ที่มีความสัมพันธ์อย่างสมเหตุสมผลเพิ่มเติมจากงบประมาณที่ได้รับจัดสรรในแต่ละปี เมื่อพระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. 2558 มีผลบังคับใช้ก็สามารถช่วยแก้ปัญหาได้หลายส่วน เช่น กฎหมายบัญญัติให้กองทุนกองทุนยุติธรรมมีสถานะเป็นนิติบุคคล เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังพบปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมของประชาชน พิจารณาได้จากจำนวนของผู้ที่ได้ถูกปฏิเสธการให้ความช่วยเหลือมีสัดส่วนที่สูงเมื่อเทียบกับจำนวนของการยื่นคำขอรับความช่วยเหลือ ดังตารางแสดงสถิติการให้ความช่วยเหลือกองทุนยุติธรรม สำนักงานยุติธรรมจังหวัดเลย ข้อมูล ณ วันที่ 14 มกราคม 2562 (ยุทธนา ไส้สำภา, บทสัมภาษณ์, 3 สิงหาคม 2562) ต่อไปนี้

ปีงบประมาณ	รับคำขอ (ราย)	พิจารณา			ส่งต่อ		อยู่ระหว่างการพิจารณา
		อนุมัติ	ไม่อนุมัติ	ยุติคำขอ	ส่วนกลาง	สยจ.อื่น	
2559	82	30	7	11	32	2	0
2560	68	14	31	10	9	4	0
2561	113	37	48	19	9	0	0
2562	14	2	8	2	0	0	2

จากข้อมูลดังกล่าวจึงเป็นที่มาของการศึกษาถึงปัญหาการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่จังหวัดเลย เพื่อที่จะหาแนวทางในการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น

ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดนิยามศัพท์เฉพาะสำหรับการศึกษา ดังนี้

“กองทุนยุติธรรม” หมายถึง กองทุนในสำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม ซึ่งมีฐานะเป็นนิติบุคคล มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนสำหรับใช้จ่ายเกี่ยวกับการช่วยเหลือประชาชนในการดำเนินคดี การขอลปล่อยชั่วคราวผู้ต้องหาหรือจำเลย การถูกละเมิดสิทธิมนุษยชน และการให้ความรู้ทางกฎหมายแก่ประชาชน

“การเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรม” หมายถึง การอนุมัติให้ความช่วยเหลือตามวัตถุประสงค์ของกองทุนยุติธรรม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาปัญหาการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่จังหวัดเลย
2. ศึกษาแนวทางการพัฒนาการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่จังหวัดเลยให้มากยิ่งขึ้น

วิธีดำเนินการวิจัย

1. กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ กลุ่มผู้ที่ได้รับความช่วยเหลือและผู้ที่ได้รับการปฏิเสธการช่วยเหลือจากกองทุนยุติธรรมในพื้นที่จังหวัดเลย ตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2559 ถึง พ.ศ. 2561 จำนวน 9 ราย โดยการเลือกกลุ่มตัวอย่างใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) ซึ่งกลุ่มตัวอย่างที่ถูกเลือกจะต้องเป็นผู้ขอรับความช่วยเหลือในประเด็นทางสังคมที่น่าสนใจ ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ประเด็นที่มีผู้เสียหายจำนวนมาก เป็นต้น

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยได้ออกแบบขอบเขตของคำถามสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยมีการร่างข้อคำถามที่มี

ลักษณะปลายเปิดที่มีค่าสำคัญเพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย อีกทั้งยังเป็นข้อคำถามที่มีความยืดหยุ่นและพร้อมที่จะมีการปรับเปลี่ยนถ้อยคำของข้อคำถามเพื่อให้มีความสอดคล้องในแต่ละบุคคลและสถานการณ์ต่างๆ ขอบเขตข้อคำถาม มีดังนี้

- 1) ความเป็นมาในการขอรับความช่วยเหลือจากกองทุนยุติธรรม
- 2) ผู้ขอรับความช่วยเหลือเข้ามาขอรับการช่วยเหลือในด้านใด
- 3) ความเห็นของคณะอนุกรรมการฯ ในการให้ความช่วยเหลือ
- 4) รู้จักกองทุนยุติธรรมได้อย่างไร
- 5) ข้อเสนอแนะที่มีต่อการรับบริการของกองทุนยุติธรรม

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

กระบวนการในการเก็บรวบรวมข้อมูลมีสองลักษณะ คือ การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศ และการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก พิจารณาได้ดังนี้

การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศ ได้แก่ ตัวบทกฎหมาย ตำรา วิทยานิพนธ์ บทความ และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก จากกลุ่มผู้ที่ได้รับความช่วยเหลือและผู้ที่ได้รับการปฏิเสธการช่วยเหลือจากกองทุนยุติธรรมในพื้นที่จังหวัดเลย ตามขอบเขตของแบบสัมภาษณ์และใช้วิธีการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ และผู้วิจัยได้บันทึกข้อมูลโดยวิธีการจดบันทึก

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ถึงปัญหาการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่

จังหวัดเลย จากนั้นนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์มาประมวลผลกับข้อมูลที่ได้รวบรวมจากเอกสารทางวิชาการและข้อมูลจากสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อหาแนวทางปรับปรุงเพื่อให้ประชาชนในพื้นที่จังหวัดเลยได้เข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมให้มากขึ้น ส่วนการนำเสนอข้อมูลนั้น ผู้วิจัยนำเสนอโดยใช้วิธีการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาผู้รับบริการที่ได้รับความช่วยเหลือและผู้ที่ได้รับการปฏิเสธการช่วยเหลือในเขตพื้นที่รับผิดชอบของสำนักงานยุติธรรมจังหวัดเลย ตั้งแต่ปีงบประมาณ 2559 ถึงปีงบประมาณ 2562 ทั้งสิ้นจำนวน 9 ราย จากการศึกษาพบปัญหาที่ส่งผลการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่จังหวัดเลย และแนวทางในการพัฒนาการเข้าถึงสิทธิดังกล่าว ดังนี้

1. ปัญหาเกี่ยวกับบุคลากรผู้ปฏิบัติหน้าที่

ยุติธรรมจังหวัดเลยเป็นผู้บังคับบัญชาของสำนักงานยุติธรรมจังหวัดเลย ซึ่งผู้ที่อยู่ในตำแหน่งยุติธรรมจังหวัดเลย คือ ผู้อำนวยการสำนักงานคุมประพฤติจังหวัดเลย ทำให้ต้องรับภาระงานจากสองหน่วยงาน คือ งานของสำนักงานคุมประพฤติ และงานของสำนักงานยุติธรรมจังหวัดอีกด้วย จึงส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพของการทำงาน โดยเฉพาะประสิทธิภาพของงานในหน่วยงานที่เป็นภารกิจรอง

2. ปัญหาเกี่ยวกับลักษณะคดีที่มีความเฉพาะด้าน

ลักษณะคดีที่มีความเฉพาะด้านเป็นคดีที่จำเป็นอย่างยิ่งจะต้องอาศัยทนายความที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะสำหรับคดีประเภทนั้น เช่น คดีสิ่งแวดล้อม เป็นต้น แม้ว่าจะมีระบบคณะกรรมการกองทุนยุติธรรมว่าด้วยหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขในการช่วยเหลือ

ประชาชนในการดำเนินคดี พ.ศ. 2559 ข้อ 23 จะเปิดช่องไว้ในคดีที่มีความยุ่งยากซับซ้อนหรือมีผลกระทบต่อประชาชน หรือกลุ่มบุคคลตั้งแต่สิบรายขึ้นไปหรือที่อาจมีผลกระทบต่อความเชื่อมั่นในกระบวนการยุติธรรมเจ้าหน้าที่อาจจัดหาทนายความนอกเหนือเขตพื้นที่ หรือทนายความที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียนไว้กับกองทุน โดยความเห็นชอบของเลขาธิการ และให้เลขาธิการขออนุมัติต่อคณะกรรมการฯ ทั้งนี้ตามระเบียบระเบียบคณะกรรมการกองทุนยุติธรรมว่าด้วยหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขในการช่วยเหลือประชาชนในการดำเนินคดี พ.ศ. 2559 ข้อ 9 ซึ่งการพิจารณาให้ความช่วยเหลือหรือไม่เพียงใดเป็นเรื่องของดุลพินิจของคณะกรรมการฯ ซึ่งคณะกรรมการฯ ที่พิจารณาเป็นกรรมการโดยตำแหน่งอาจไม่เข้าใจถึงลักษณะเฉพาะของคดีต่างๆ ว่ามีความจำเป็นมากน้อยเพียงใด และส่งผลกระทบต่อการศึกษาให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ขอรับบริการอย่างเหมาะสม

3. ปัญหาเกี่ยวกับการตัดสินใจยื่นคำขอรับความช่วยเหลือก่อนการพิจารณาพิพากษาของศาล

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนยุติธรรมว่าด้วยหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขในการช่วยเหลือประชาชนในการดำเนินคดี พ.ศ. 2559 ข้อ 11 กำหนดว่ากรณีผู้ยื่นคำขอประสงค์ต่อสู้คดี หรือการดำเนินการในส่วนที่เกี่ยวข้องจะต้องไม่มีผลกระทบต่อความมั่นคงของประเทศหรือความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ หรือต้องไม่มีผลกระทบต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือต้องไม่มีผลกระทบต่อความเสียหายของประชาชนส่วนรวม เว้นแต่มีหลักฐานอันน่าเชื่อถือว่าน่าจะไม่ได้เป็นผู้กระทำความผิด หรือต้องมีหลักฐานพอสมควรว่ามีได้เป็นผู้ผิดสัญญาหรือละเมิดสิทธิผู้อื่น และต้องใช้สิทธิโดยสุจริต การกำหนดในลักษณะนี้

ทำให้หลายคดีที่ประชาชนมาขอรับความช่วยเหลือ ถูกปฏิเสธความช่วยเหลือ เช่น คดีสิ่งแวดล้อม คดีบุกรุกป่าสงวน คดีที่เป็นข้อพิพาทระหว่างเอกชนกับรัฐ ผู้ขอรับบริการจะถูกตัดสินว่ากระทำการที่เข้าเงื่อนไขที่ไม่สมควรจะได้รับการช่วยเหลือ จึงเป็นการตัดสินผู้ยื่นคำขอรับความช่วยเหลือก่อนการพิจารณาพิพากษาของศาล

4. ปัญหาการพิจารณาให้ความช่วยเหลือแบบกลุ่ม

ในกรณีที่ผู้ขอรับความช่วยเหลือมีจำนวนมาก ซึ่งได้รับความเดือดร้อนเสียหายจากข้อเท็จจริงเดียวกันนั้น ยังไม่มีบทบัญญัติของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับกองทุนยุติธรรมที่กำหนดเกี่ยวกับแนวทางที่เหมาะสมสำหรับการดำเนินการให้ความช่วยเหลือแบบกลุ่ม ก่อให้เกิดผลเสียหายต่อผู้ยื่นคำขอรับความช่วยเหลือ

5. ปัญหาเกี่ยวกับอำนาจในการพิจารณาของคณะกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัด

คณะกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัด มีอำนาจหน้าที่พิจารณาให้ความช่วยเหลือผู้ยื่นคำขอจากกองทุนเฉพาะกรณีการให้ค่าใช้จ่ายในการช่วยเหลือประชาชนในการดำเนินคดีและการขอลอยชั่วคราวผู้ต้องหาหรือจำเลย หากเป็นเรื่องที่เกินอำนาจของคณะกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัด จะต้องส่งเรื่องไปยังส่วนกลางเพื่อพิจารณา ซึ่งส่งผลให้เกิดความล่าช้าในการช่วยเหลือผู้ยื่นคำขอรับความช่วยเหลือ

6. ปัญหาในการรับรู้ข้อมูลที่จะเข้าถึงบริการของกองทุนยุติธรรม

ประชาชนส่วนใหญ่ไม่ค่อยรับทราบข้อมูลการเข้าถึงบริการของกองทุนยุติธรรม แต่จะทราบจากเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานอื่นๆ แนะนำให้ทราบ ทำให้

ประชาชนเสียโอกาสหรือเกิดความล่าช้าที่จะได้รับความช่วยเหลือจากกองทุนยุติธรรมอีกด้วย

อภิปรายผล

จากวัตถุประสงค์การวิจัยที่ต้องการศึกษาปัญหาการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่จังหวัดเลย และศึกษาแนวทางการพัฒนาการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่จังหวัดเลยนั้น ผลการวิจัย พบว่า การเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่จังหวัดเลยยังพบปัญหาหลายประการ ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นนั้น เกิดจากปัจจัยต่างๆ พิจารณาได้ดังนี้

ปัญหาเกี่ยวกับบุคลากรผู้ปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งเป็นปัญหาในเชิงโครงสร้างในการบริหารจัดการของภาครัฐ หากจะแก้ไขปัญหาดังกล่าว รัฐจะต้องให้ความสำคัญต่อองค์กรที่มีหน้าที่โดยตรงโดยการจัดสรรงบประมาณในด้านต่างๆ โดยเฉพาะงบประมาณในการกำหนดอัตรากำลังของบุคลากรที่จะบริหารงาน

ปัญหาเกี่ยวกับลักษณะคดีที่มีความเฉพาะด้าน ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องจากการคณะกรรมการผู้ทำหน้าที่ในการพิจารณาเกี่ยวกับกองทุนยุติธรรมนั้น บางส่วนอาจไม่มีประสบการณ์ในด้านกฎหมาย และไม่มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องที่ตนพิจารณา เช่น คดีสิ่งแวดล้อม เป็นต้น นอกจากนี้ปัญหาดังกล่าว ยังสอดคล้องกับปัญหาเกี่ยวกับการตัดสินผู้ยื่นคำขอรับความช่วยเหลือก่อนการพิจารณาพิพากษาของศาล เพราะการที่ผู้พิจารณาที่ไม่มีประสบการณ์และไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่พิจารณาแล้ว อาจเกิดการใช้ดุลยพินิจในการพิจารณาที่ไม่เหมาะสม และส่งผลร้ายแก่ประชาชนซึ่งเป็นผู้ขอรับบริการได้ นอกจากนี้การใช้ดุลยพินิจของคณะกรรมการให้ความช่วยเหลือในการพิจารณาให้ความช่วยเหลือประชาชน จะต้อง

คำนึงถึงแนวความคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ในกระบวนการยุติธรรม ซึ่งมีทั้งที่เป็นแนวคิดตาม หลักกฎหมายระหว่างประเทศ และแนวคิดตาม หลักกฎหมายไทย แนวคิดตามหลักกฎหมายระหว่าง ประเทศ เช่น ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ค.ศ. 1948 ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิในกระบวนการยุติธรรมนั้น จัดอยู่ในกลุ่มสิทธิทางแพ่งและทางการเมือง (Civil and Political Rights) ข้อ 7 สิทธิในความเสมอภาคตามกฎหมาย และสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองตามกฎหมาย โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติใดๆ (อุดมศักดิ์ สินธิพงษ์, 2553) หลักและแนวปฏิบัติแห่งสหประชาชาติ ว่าด้วยการเข้าถึงความช่วยเหลือทางกฎหมายใน กระบวนการยุติธรรมทางอาญา (United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid Criminal Justice System) ตามข้อมติสมัชชาใหญ่แห่ง สหประชาชาติกำหนดว่า สิทธิในการได้รับความ ช่วยเหลือทางกฎหมายในกระบวนการยุติธรรมทาง อาญาเป็นหลักนิติธรรม เป็นหลักพื้นฐานของสิทธิใน ด้านอื่นๆ เช่น สิทธิในการได้รับการพิจารณาอย่างเป็นธรรม เป็นการประกันซึ่งความยุติธรรม และการสร้างความ เชื่อมั่นในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาแก่สาธารณะ (ธัญสุตา ไพบูลย์, 2557) นอกจากนี้แนวความคิดตาม หลักกฎหมายไทยก็ปรากฏในรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ในหลายมาตรา ทั้งมาตรา 68 วรรคแรก บัญญัติว่า “รัฐพึงจัดระบบการ บริหารงานในกระบวนการยุติธรรมทุกด้านให้มี ประสิทธิภาพ เป็นธรรม และไม่เลือกปฏิบัติ และให้ ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยสะดวก รวดเร็ว และไม่เสียค่าใช้จ่ายสูงเกินสมควร” มาตรา 68 วรรคสาม บัญญัติว่า “รัฐพึงให้ความช่วยเหลือทาง กฎหมายที่จำเป็นและเหมาะสมแก่ผู้ยากไร้หรือ ผู้ด้อยโอกาสในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม

รวมตลอดถึงการจัดหาทุนความให้” มาตรา 29 วรรค สอง บัญญัติว่า “ในคดีอาญา ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่า ผู้ต้องหาหรือจำเลยไม่มีความผิด และก่อนมี คำพิพากษาอันถึงที่สุดแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำ ความผิด จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำ ความผิดมิได้” นอกจากนี้แนวความคิดเกี่ยวกับสิทธิ มนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมยังปรากฏอยู่ใน ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาอีกด้วย เช่น สิทธิของผู้ถูกจับหรือผู้ต้องหา ตามมาตรา 7/1 สิทธิของ จำเลยตามมาตรา 8 เป็นต้น

ในส่วนของ การพิจารณาให้ความช่วยเหลือ แบบกลุ่ม ได้พบปัญหาที่ส่งผลต่อการขอรับความ ช่วยเหลือของประชาชน คือ ไม่มีแนวทางที่ชัดเจนใน การดำเนินการให้ความช่วยเหลือกรณีที่มีผู้ได้รับความ เดือดร้อนเสียหายเป็นจำนวนมาก เมื่อไม่มีหลักเกณฑ์ ที่แน่นอนในการพิจารณา จึงต้องใช้ดุลยพินิจของ ผู้พิจารณาให้ความช่วยเหลือ ซึ่งดุลยพินิจนั้นอาจเป็น ผลร้ายต่อประชาชนได้

นอกจากนี้ อำนาจที่มีข้อจำกัดในการพิจารณา ของคณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัด ก็เป็นอุปสรรคอีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการเข้าถึงสิทธิ ของประชาชนผู้ขอรับความช่วยเหลือ ซึ่งการจำกัด อำนาจดังกล่าวสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากงบประมาณที่มี จำกัด

ปัญหาในการรับรู้ข้อมูลที่จะเข้าถึงบริการของ กองทุนยุติธรรมนั้น สาเหตุส่วนหนึ่งเกิดจากการขาด งบประมาณในการประชาสัมพันธ์ให้แก่ประชาชนได้รับ ทราบ

สรุปผลการวิจัย

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยได้พบปัญหาเกี่ยวกับการเข้าถึงสิทธิในกองทุนยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่

จังหวัดเลย ซึ่งมีหลายปัญหาที่ต้องได้รับการแก้ไข โดยเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับการตัดสินใจยื่นคำขอรับความช่วยเหลือก่อนการพิจารณาพิพากษาของศาล เป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้ผู้ขอรับความช่วยเหลือถูกปฏิเสธความช่วยเหลือทั้งที่ข้อเท็จจริงทั้งหมดยังไม่ปรากฏสาเหตุสำคัญที่เกิดขึ้นการที่ผู้พิจารณาให้ความช่วยเหลือไม่เข้าใจเจตนารมณ์ของกฎหมาย นอกจากนี้ ปัญหาเกี่ยวกับบุคลากรผู้ปฏิบัติหน้าที่ก็เป็นอีกหนึ่งปัญหาที่มีความสำคัญเช่นกัน กล่าวคือ ยุติธรรมจังหวัดเลยเป็นผู้บังคับบัญชาของสำนักงานยุติธรรมจังหวัดเลย ซึ่งผู้ที่อยู่ในตำแหน่งยุติธรรมจังหวัดเลย คือ ผู้อำนวยการสำนักงานคุมประพฤติจังหวัดเลย ทำให้ต้องรับภาระงานจากสองหน่วยงาน คือ งานของสำนักงานคุมประพฤติ และงานของสำนักงานยุติธรรมจังหวัดอีกด้วย การทำงานของยุติธรรมจังหวัดเลยส่งผลต่อประสิทธิภาพในการบริหารงานในภาพรวม

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับปัญหาต่างๆ ที่พบในการวิจัย ดังนี้

1. ปัญหาเกี่ยวกับบุคลากรผู้ปฏิบัติหน้าที่ ผู้วิจัยเสนอแนะแนวทางว่า รัฐควรกำหนดให้กองทุนยุติธรรมมีโครงสร้างการบริหารที่ชัดเจนในระดับจังหวัด และยุติธรรมจังหวัดควรที่จะมีการแต่งตั้งขึ้นใหม่โดยไม่ต้องอาศัยผู้บริหารของหน่วยงานอื่นเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ รัฐควรจัดหางบประมาณสำหรับกำหนดอัตราค่าจ้างของบุคลากรผู้ปฏิบัติหน้าที่อย่างเหมาะสมด้วย
2. ปัญหาเกี่ยวกับลักษณะคดีที่มีความเฉพาะด้าน ผู้วิจัยเสนอแนะแนวทางว่า จะต้องปรับเปลี่ยนคณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัด

โดยให้มีคุณสมบัติที่เหมาะสมกับการพิจารณาเกี่ยวกับกองทุนยุติธรรมและระบุนคุณสมบัติเช่นนั้นไว้ในพระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. 2558 เช่น ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ทางกฎหมายและมีประสบการณ์ทางกฎหมาย ต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับงานให้ความช่วยเหลือประชาชนในการเข้าถึงความยุติธรรม ต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องที่จะพิจารณาเป็นต้น นอกจากนี้ ในกรณีที่บุคคลที่มีความเฉพาะ เช่น คดีสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ผู้ที่เป็นคณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัดก็จะต้องมีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวด้วยเพื่อให้ทราบถึงบริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้องโดยควรจะต้องระบุนหลักเกณฑ์นี้ไว้ในพระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. 2558 ด้วย

3. ปัญหาเกี่ยวกับการตัดสินใจยื่นคำขอรับความช่วยเหลือก่อนการพิจารณาพิพากษาของศาล ผู้วิจัยเสนอแนะทาง คือ กำหนดหลักการที่สำคัญเกี่ยวกับการใช้ดุลยพินิจของคณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือในการพิจารณาให้ความช่วยเหลือประชาชนไว้ในพระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. 2558 ด้วย เช่น หลักการตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 29 วรรคสอง ได้บัญญัติว่า “ในคดีอาญา ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยไม่มีความผิด และก่อนมีคำพิพากษา อันถึงที่สุดแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิด จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้” ในกรณีของการพิจารณาในการให้ความช่วยเหลือในการปล่อยชั่วคราวซึ่งคณะอนุกรรมการจะต้องใช้ดุลยพินิจภายใต้หลักการที่ว่า กฎหมายสันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยไม่มีความผิดจนกว่าจะมีคำพิพากษาถึงที่สุด

4. ปัญหาการพิจารณาให้ความช่วยเหลือแบบกลุ่ม ผู้วิจัยจึงเสนอแนะทาง คือ กำหนดแนวทางที่เหมาะสมสำหรับการดำเนินการให้ความช่วยเหลือ

แบบกลุ่มไว้ในพระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. 2558 เช่น กำหนดเงื่อนไขในการเข้าสู่การพิจารณาให้ความช่วยเหลือแบบกลุ่ม คุณสมบัติของบุคคลที่จะได้รับความช่วยเหลือแบบกลุ่ม เป็นต้น

5. ปัญหาเกี่ยวกับอำนาจในการพิจารณาของ คณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัด ผู้วิจัยเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาคือ เพิ่มอำนาจในการพิจารณาของคณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัด โดยเพิ่มอำนาจในการพิจารณาของคณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัดเพิ่มมากขึ้น กล่าวคือ ให้อำนาจในการพิจารณาอนุมัติหรือไม่อนุมัติงบประมาณ เพื่อใช้ในการสนับสนุนโครงการให้ความรู้ทางกฎหมาย รวมทั้งการพิจารณาอนุมัติ หรือไม่อนุมัติงบประมาณในกรณีที่ถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนด้วย รวมถึงการเพิ่มในส่วนของการขอปล่อยชั่วคราวผู้ต้องหา ตามมาตรา 21 แห่งพระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. 2558 จากที่การอนุมัติวงเงินขอปล่อยตัวชั่วคราว จะช่วยเหลือในวงเงินไม่เกิน 500,000 บาท เป็นไม่จำกัดวงเงิน ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดความรวดเร็วในการช่วยเหลือประชาชน

6. ปัญหาในการรับรู้ข้อมูลที่จะเข้าถึงบริการของกองทุนยุติธรรม ผู้วิจัยเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาคือ สำนักงานยุติธรรมจังหวัดควรจะมีประชาสัมพันธ์ข้อมูลที่จะให้ประชาชนเข้าถึงบริการของกองทุนยุติธรรมมากยิ่งขึ้น และหากเพิ่มอำนาจให้คณะอนุกรรมการให้ความช่วยเหลือประจำจังหวัดในการพิจารณาอนุมัติ หรือไม่อนุมัติงบประมาณ เพื่อใช้ในการสนับสนุนโครงการให้ความรู้ทางกฎหมาย ก็จะช่วยส่งเสริมให้มีการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับกองทุนยุติธรรมมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

เอกสารอ้างอิง

ธัญสุดา ไพบูลย์. (2557). *กองทุนยุติธรรมเพื่อการอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนอย่างเท่าเทียม*. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ.

สำนักงานกองทุนยุติธรรม สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม. (2559). *คู่มือการปฏิบัติงานกองทุนยุติธรรม สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม ประจำปี พ.ศ. 2559*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนยุติธรรม สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม กระทรวงยุติธรรม.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. (2558, กุมภาพันธ์). *ระเบียบวาระการประชุม เรื่อง ร่างพระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. ... ในสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, รายงานการประชุมคณะกรรมการกฤษฎีกา (คณะพิเศษ) ครั้งที่ 2 (2/2558) (น.7)*. การประชุมคณะกรรมการกฤษฎีกา (คณะพิเศษ), กรุงเทพฯ.

อุดมศักดิ์ สันธิพงษ์. (2553). *สิทธิมนุษยชน (พิมพ์ครั้งที่ 4)*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.